

РОЗДІЛ I

Загальна теоретична, фізична і конструктивна географія

УДК 913:910.1:303.1:519.24:001

Віктор Патійчук

Особливості використання методів прогнозування в країнознавчому аналізі

Розглянуто особливості використання методів прогнозування в сучасних країнознавчих дослідженнях. Визначено основні функції та завдання прогнозування розвитку країнознавчих об'єктів і явищ. Розкрито головні напрями застосування прогнозних методів у проведенні країнознавчого аналізу. Досліджено специфіку використання методів прогнозування в різних напрямках країнознавчих досліджень. Показано основні недоліки застосування методів прогнозування в проведенні сучасних країнознавчих досліджень та вказано на необхідність удосконалення методології системи використання прогнозних методів у країнознавчій науці.

Ключові слова: прогнозування, методи країнознавчих досліджень, країнознавчий аналіз, країнознавчі дослідження, країнознавчі прогнози, прогнозологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Країнознавча наука, будучи за своїм змістом комплексною (об'єктами її дослідження є складні поліструктурні територіальні системи), потребує на сучасному етапі розвитку застосування найрізноманітніших методів наукових досліджень, у тому числі математико-статистичних і методів прогнозування. Прогноз – це висновок про майбутнє просторового процесу, що досліджується, на основі загальної тенденції його розвитку [9]. На думку фахівців, вітчизняна прогнозологія перебуває саме в стадії наукового осмислення й становлення [5]. Що ж стосується зарубіжних наукових досліджень, то потрібно звернути увагу на те, що іноземні прогнози досить неоднозначні, а особливо у функціонально-просторовому та кількісно-якісному виразі. Аналізуючи іноземну наукову літературу, можна зробити висновок, що зарубіжні підходи до прогнозних процесів є радше логіко-інтуїтивними, ніж строго послідовними та конкретизованими у своєму виразі й потребують багатьох уточнень та деталізації. Як зазначають вітчизняні фахівці, вони не мають міцного методологічного фундаменту й описують маніпуляції з другорядними чинниками, не розкриваючи сутності процесів, які розглядаються [14]. Що стосується практики прогнозування, то найчастіше вона обмежується епізодичними інтуїтивними прогнозами. Вітчизняні країнознавчі дослідження та прогнози, які в них застосовуються, ґрунтуються переважно на математико-статистичній основі. Проте в минулому на основі комплексних наукових прогнозів розвивалася так звана планова радянська економіка, інколи на перше місце ставилися завдання комуністичної партії, а не реальні функціональні й просторові закономірності розвитку території. Що ж стосується української теорії країнознавчого прогнозування, то вона лише формується. Тому дослідження можливості використання різних форм і варіацій просторового прогнозування в країнознавчому аналізі є актуальним науковим завданням, що зумовило потребу в написанні цієї статті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сучасному етапі розвитку країнознавчих досліджень досить часто застосовують методи прогнозування як у фізико-географічних, так і в економіко-географічних роботах. Особливо популярними прогнозні методи стали в оцінці використання ресурсів території, а також у вивченні динаміки економічного розвитку країн та чисельності населення в них. Застосовуються прогнози в країнознавчих дослідженнях і в передбаченні екологічної ситуації в регіонах світу, а також у розвитку міжнародних конфліктів та політичної ситуації в окремих державах світу тощо. Найбільш популярні західні методики просторового

прогнозування, розроблені німецькими, британськими та американськими науковцями, серед яких потрібно згадати У. Прагі, Дж. Р. Чорлі [13], Г. Хаггета [12], В. Штоффа й ін. Серед українських науковців, які розглядають доцільність використання методів прогнозування в країнознавчих дослідженнях, слід указати праці В. Варенко [1], В. Гондюла [2; 3], В. Матвієнко [5], Г. Михайлова, О. Шаблія, О. Топчієва й інших, які тією чи іншою мірою розглядають можливості застосування прогностичних методів у просторових дослідженнях. Вивчають можливості використання методів прогнозування в країнознавчих працях і російські науковці (Я. Машбиць [6], М. Мироненко [7], О. Панарин [9], Ю. Яковець [14] та ін.). Проте чіткої наукової картини щодо застосування методів прогнозування в країнознавчому аналізі поки не існує, що й зумовило вибір тематики дослідження.

Мета статті – вивчення особливостей використання методів прогнозування в сучасних країнознавчих розвідках. Основні **завдання публікації** – розгляд прогнозування як комплексного методу дослідження просторових процесів і явищ, які застосовуються в сучасних країнознавчих дослідженнях, а також з'ясування основних напрямів використання прогнозних методів у різних країнознавчих галузях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Країнознавчий аналіз – науковий напрям комплексного країнознавства, який досліджує методологію та конкретні методики вивчення особливостей просторового розвитку об'єктів і процесів різного рівня територіальної організації. Комплексне країнознавство, будучи інтегрально-синтетичним міжгалузевим науковим напрямом, використовує багато наукових методів та методик у питаннях вивчення просторових закономірностей, процесів і явищ, у тому числі й прогнозних [10]. Під терміном «прогнозування», на нашу думку, потрібно розуміти процес визначення перспектив розвитку якогось явища, події, що ґрунтується на знанні закономірностей їх розвитку в минулому та врахуванні тенденцій динаміки щодо сучасного стану досліджуваного країнознавчого об'єкта. Наукова концепція прогнозування повинна викривати сутність прогнозованої діяльності, основні закономірності цієї роботи, форми її проведення, критерії перевірки істинності її результатів, оцінку істотних меж прогнозування [1]. З іншого боку, у межах такої концепції потрібно встановити комплекс методів прогнозування, що охоплюють різні аспекти підготовки прогнозів, а також виявити сферу та принципи найбільш ефективного застосування кожного з них в окремих сферах країнознавчих досліджень.

Наукова царина знань, яка займається розробкою й теоретичним осмисленням прогнозів, називається прогнозологією. Розділ методології та наукова сфера зайнятості, що передбачає практичну підготовку й розробляє конкретні прогнози та забезпечує оцінку результативності прогнозування, називається прогностикою.

Отже, підготовка прогнозів – це не лише галузь гносеологічної методології, але й напрям конструктивної пізнавальної діяльності, ціла система отримання висновків про майбутній стан певної територіальної системи. Тому для прогнозування важливе значення мають як теоретичні напрацювання, так і практичні заходи щодо їх запровадження. Існує негласне загальне правило в прогнозуванні: достовірність прогнозу знижується, зважаючи на зростання рівня прогнозованого явища та величини попередження, а також у напрямі від опису сутності процесу до його деталей [3]. Не можна не зважати на роль і вплив кожного з чинників, які визначають цей розвиток, темпи їх зміни, взаємозв'язок компонентів досліджуваної структури тощо. На думку фахівців, успіх країнознавчого прогнозування залежить від низки чинників: наявності всієї доступної достовірної інформації; знання національних особливостей країни, що досліджується; умілого використання необхідних знань за допомогою методів, які застосовуються на основі загальних принципів передбачення; компетентності дослідників у цій галузі; творчих здібностей, освіти, досвіду фахівців-прогнозістів тощо [7]. Система прогнозування має відповідати таким принципам: неперервності (тобто мати постійний характер); комплексності (паралельне ведення прогнозованих досліджень на різних рівнях); співмірності прогнозних завдань і наявних ресурсів; наявності зворотного зв'язку (перевірка прогнозів на практиці, аналіз усіх випадків підтвердження та спростування практикою прогнозованих висновків, корегування на цій основі інших прогнозів, а також використання багатьох прогнозованих методик) тощо [12].

Кожен із прогнозів, які застосовуються в країнознавстві, має свої специфічні функції та потребує певних критеріїв щодо їх підготовки й запровадження. Наприклад, як і інші пізнавальні процеси, прогнозологія та самі прогнози виконують гносеологічну функцію. Накопичення знань і певного досвіду у сфері прогнозування реалізує емпіричну функцію. Проте головною цільовою

функцією прогнозування є превентивна – попередити можливі негативні наслідки просторових процесів та явищ у майбутньому й максимально вжити заходів, щоб мінімізувати їх вплив, або локалізувати це явище територіально. При позитивно передбачуваних ситуаціях – якомога швидше досягнути бажаних результатів та закріпити їх. Тобто прогнози можуть забезпечувати функції системи інтегрування й регулювання. Звідси випливає конструктивна функція прогнозування, або управлінська – із допомогою прогнозів забезпечувати адміністрування та управління територією. Як і інші управлінські та наукові досягнення, прогнози дають можливість обміну досвідом, інформацією не лише в науково-ділових й управлінсько-виробничих сферах, але й доводять до широкого загалу результати прогнозування та їх наслідки, що забезпечується інформаційною й комунікаційною функціями. Не менш важливою в прогностичній діяльності є освітня функція, яка дає можливість не тільки отримати науковий та практичний досвід щодо розробки й використання прогнозів, а й навчити цього молодих фахівців і забезпечити процес підготовки спеціалізованих кадрів для виконання практичних завдань. Що ж стосується наукової функції в питаннях розробки прогнозів, то якими б теоретично обґрунтованими не були закономірності підготовки прогнозів у різних просторово-часових континуумах – у кожному конкретному випадку дослідження країнознавчих об'єктів за допомогою застосування прогнозних методів – буде високий ступінь наукової новизни. Він забезпечуватиметься саме за рахунок просторової та часової динаміки й специфіки комплексності країнознавчих об'єктів дослідження, а також тому, що в процесі підготовки прогнозів немає можливості спиратися на твердо встановлені наукові факти, котрі стосуються майбутнього територіального розвитку досліджуваних об'єктів.

Будь-який прогноз проходить певні етапи своєї реалізації та має певні прогностичні цикли й закономірності. Прогнозування може бути частиною якогось наукового дослідження та розроблятися й упроваджуватися на завершальних етапах його проведення – бути частковим. А також може бути й завершеним науковим циклом: від початкового – до кінцевого, тобто повним дослідженням. У кожному варіанті та циклі воно повинно включати збір й обробку інформації після попереднього збору фактів та конкретної постановки проблеми прогнозування; систематизацію фактів із метою виявлення способів розвитку первинної ситуації; виявлення ключових моментів і тенденцій ситуації, що досліджується; висловлення припущень щодо ймовірних станів досліджуваної ситуації в майбутньому; побудову гіпотез і сценаріїв майбутнього розвитку подій; вивірку сценаріїв розвитку та відбір найбільш удалих; оформлення висновків і результатів прогнозування, а в разі необхідності – перепроверку (праксеологічний етап) або вивірку (верифікація) [14].

На думку фахівців, процес країнознавчого прогнозування можна проводити в декілька етапів: 1) оцінка сучасного стану просторового процесу чи явища (виокремлення чинників, які впливають на ситуацію, а також основних тенденцій розвитку ситуації); 2) ретроспективний аналіз просторових процесів і явищ, що досліджуються; 3) аналіз подальшої зміни стану просторової та функціональної ситуації (події) за оцінками попередніх відомостей у хронологічному порядку (від тенденцій до їх впливу на майбутнє прогнозованого явища); 4) прогноз, який формується відповідно до загальної тенденції розвитку явища (зважаючи на роль і вплив кожного з чинників, що визначають цей розвиток, темпи їх зміни, взаємозв'язок) [6]. Обробка інформації після попереднього збору фактури та конкретної постановки проблеми потребує: 1) систематизації фактів, які сортують за ступенем стосунку до якогось питання; 2) виявлення ключових моментів, спираючись на знання проблеми; 3) побудови гіпотез, які пояснюють основні факти; дотримання (у разі потреб) додаткових даних; 5) оформлення висновків та їх перевірки на відповідність іншим фактам [8].

Щоб виявити способи розвитку первинної ситуації досліджуваного країнознавчого процесу, потрібно систематизувати факти, а також провести їх вивірку, тобто верифікувати. Для правильної побудови прогностичної гіпотези слід виявити ключові моменти й тенденції розвитку подій, що зумовлюють розвиток досліджуваних країнознавчих процесів і явищ. Наприклад, потрібно враховувати тенденції в розвитку політики держав, їх фінансово-економічної ситуації, а також динаміку соціальних процесів і явищ у країні. За допомогою історичних аналогій можна передбачити, у якому напрямі приблизно має відбуватися розв'язання основних внутрішніх і міждержавних суперечностей. Основою в цьому процесі є правильна оцінка головних діючих сторін (суб'єктів), змагання між якими створює основну тенденцію розвитку [3]. Для того, щоб визначити, яким напрямом розвиватимуться обставини, потрібно не тільки уявляти, але й чітко знати, за яких конкретно умов, чинників можливий той або інший розвиток ситуації. Окрім того, щоб зробити

прогноз обставин, урахуємо, у межах якої більш крупної тенденції розвиваються обставини, що вивчаються.

Важлива умова повноти й об'єктивності прогнозування – дотримання правил розробки та перевірки гіпотез. Якщо наявні незрозумілі чи сумнівні обставини ситуації, що досліджується, то вони повинні враховуватися при висуненні гіпотези. Не можна захоплюватися одними гіпотезами та ігнорувати інші тільки тому, що вони видаються малоймовірними, а особливо у функціонуванні комплексних територіальних систем, де можуть відбуватися складні імпульсивні та динамічні процеси, як, наприклад, у метеорологічному середовищі території чи соціальній сфері. Усі обґрунтовані гіпотези повинні перевірятися на їх стійкість та відображати динаміку досліджуваної просторової ситуації. Тому всі гіпотези у своєму розвитку повинні проходити три стадії: 1) виникнення гіпотези; 2) аналіз висунутого припущення та визначення алгоритму наслідків (обставин, подій, фактів), які логічно випливають із цього припущення; 3) перевірка припущення на прогнозній моделі [1].

Прогнози, як і самі країнознавчі дослідження, можуть бути пояснювальними (описовими або пізнавальними) проте інформаційно обґрунтованими та аналітичними (глибинно розробленими). Пояснювальні гіпотези в країнознавчому прогнозі дають змогу досліднику пояснити вже відомі факти, а також відкривати нові обставини й можливості розвитку просторової ситуації, які невідомі йому за рахунок розв'язання логіко-інтуїтивних схем. Що ж стосується аналітичних прогнозів, то їх зміст буває виведеним за рахунок розв'язання математико-статистичного алгоритму й установлення функціональних залежностей у досліджуваних країнознавчих процесах і явищах. Тут ураховують не лише ті факти, що встановлені до висунення гіпотези, а й ті, які стали відомі після її висунення. Виявлення під час перевірки гіпотези нових фактів, невідомих до її висунення, підвищує ступінь надійності гіпотези. Здатність гіпотези пояснити не тільки раніше відомі факти, але й виявити нові – важлива умова можливої перевірки істинності основного змісту будь-якої гіпотези [5]. Під час розробки прогнозу на майбутнє особливої важливості набувають припущення, пов'язані з фактичними відомостями. Науковці вважають, що в основу будь-якого передбачення покладено низку припущень [13]. Якщо вони правильні, то можна зробити точний або досить точний прогноз. Якщо ж вихідні дані неправильні – прогноз буде неточним незалежно від того, наскільки точні дані, що лежать в його основі [5]. На думку фахівців, висловивши припущення, його потрібно перевірити на співвідношення з усіма даними. За наявності розходжень і неточності даних – прогноз потрібно уточнювати, а саму гіпотезу доповнити або ж змінити твердження. Експерти вважають, що помилкова інтерпретація фактажу ймовірна, якщо подано не всі матеріали; деякі з фактів є сумнівними; усю увагу зосереджено лише на тих повідомленнях, які підтверджують припущення аналітика [1]. Наявні методологічні рекомендації й іншого плану – іти не від фактів до гіпотези, а від висунутої гіпотези до існуючих фактів [5]. На деякі запитання часто вдається отримати пряму та досить визначену відповідь, а в інших випадках науковці обмежуються лише припущеннями. Потрібно розуміти, які з моментів є найважливішими, а не концентрувати увагу одразу на багатьох.

Прогнозування – складова частина передбачення суспільного розвитку загалом. Його специфіка зумовлена великим впливом суб'єктивного чинника, багатоплановістю й високим динамізмом. Для аналітичного прогнозування особливо характерний зворотний вплив прогнозу через дії людей на події, що прогнозуються. Під час аналітичного прогнозу відбувається рух думки від конкретного до абстрактного, у результаті чого аналітик виявляє сутність явища. Виходячи з логіки процесу прогнозування, можна на практиці їх реалізації застосовувати деякі загальні методи дослідження, притаманні для цього виду пізнавальної діяльності: абстрагування, аналіз та синтез, узагальнення, ідеалізація, індукція й дедукція, моделювання, екстраполяція, експертиза, порівняльні методи тощо [5]. Вибір методу прогнозування залежить від чинників: мети прогнозу; часу впровадження прогнозу; специфіки об'єкта дослідження; надійності й повноти інформації; обмеженості ресурсів розробників прогнозу тощо [14]. Згідно зі встановленими методологічними нормами, методи прогнозування повинні відповідати таким вимогам: поєднання суб'єктивної цінності й об'єктивної значущості оцінок; чітке застосування оцінок, яке не допускає різних тлумачень щодо вибору методів; створення можливості нагромадження статистичної інформації та її використання для прогнозування [3]. За ступенем формалізації методи країнознавчого прогнозування можна розділити на інтуїтивні (неформалізовані) й формалізовані (експертні) [5].

Прогнози бувають багатьох форм, які спрямовані на вдосконалення методів, передбачення можливостей розвитку значущих подій. У прогнозі відображають послідовно описані сприятливі та

несприятливі чинники й оцінки результатів їхньої взаємодії; порівняння властивостей об'єктів, які вивчаються, із відомими властивостями аналогічних об'єктів; визначення верхніх і нижніх меж розвитку об'єкта з образом постійних та тимчасових чинників [14].

Що стосується конкретних методик країнознавчого прогнозування, то серед них варто виокремити такі прогностичні методи: сценарії; прогноз за аналогією; зворотного прогнозування; прогноз на основі причинних зв'язків; прогноз за теорією ймовірності; прогноз на основі стійких тенденцій; прогноз, зважаючи на розвиток подій у визначеному напрямі; прогноз на основі циклічного розвитку подій тощо [1]. У країнознавстві методи прогнозування, зважаючи на розвиток подій у відомому напрямі, можуть використовуватися при створенні прогнозів щодо кількості населення країни, розвитку виробництва, зменшення світових запасів сировини, екологічного стану території тощо.

Практичність значимість прогнозування значно підвищується, якщо відомі їх конкретні наслідки. Результативність прогнозів розкривається не в первинних даних, а в їх точній інтерпретації, адже конкретний факт можна зрозуміти лише порівняно з іншими. Прогнози цінні тоді, коли вони дають можливість впливати на ситуацію й приймати правильні управлінські рішення щодо виправлення або її покращення [9]. Результативність уживаних заходів (дій) у результаті попереджувальних прогнозів є досить високою, коли вони пропонують не тільки передбачуваний результат, а й можливості впливати на нього. Система оцінки результативності прогнозів називається праксеологічною – тією, що перевіряє результативність уживаних дій.

На думку фахівців, удалий прогноз – це той, що надав суттєву допомогу тому, для кого він зроблений [2]. Критерієм якості передбачення, як і інших видів інформації, є корисність. Кожен прогноз повинен бути випереджувальним. Інформація, що міститься в прогнозі, повинна давати змогу замовнику відреагувати на прогнозовані події. Прогноз знецінюється тоді, коли відбувається порушення термінів очікування його результатів або зволікання з ужиттям пропонованих заходів щодо вирішення конкретної країнознавчої ситуації. Наприклад, прогноз щодо ймовірного врожаю фермерського господарства, поданий у день збирання врожаю, є вже неефективним та недоцільним.

Для ефективного функціонування системи прогнозування потрібне також існування інформаційної бази, тобто необхідного мінімуму достовірної інформації. Крім того, потрібна адекватна інформаційно-логічна підсистема, що забезпечує можливість логічної обробки інформації, яка існує в системі [1]. У процесі організації роботи з прогнозування слід мати на увазі, що якісний прогноз повинен бути зорієнтований у майбутнє та містити альтернативні можливості розвитку тих або інших подій. Без альтернатив прогноз в історії людства був можливим лише в передбаченнях пророків [14]. Альтернативність прогнозу передбачає наявність декількох сценаріїв його розвитку. Прогноз може бути складений за сценаріями. При цьому, зазвичай, виділяють оптимістичний сценарій; песимістичний сценарій; найбільш імовірний сценарій, що може містити елементи перших двох. Такий методологічний прийом застосовують тоді, коли відбуваються події, результати яких важко передбачити, але їхній вплив є очевидним. Найбільш відомим у цій групі є метод сценаріїв, орієнтований на те, щоб виявити та підкреслити принципову невизначеність майбутнього в умовах турбулентного зовнішнього середовища. Відповідно до цього методу, розробляється декілька варіантів майбутнього розвитку подій, що поєднують, як мінімум, песимістичний, оптимістичний і найбільш імовірний варіанти [5]. Метод сценаріїв полегшує інтеграцію різних даних, отриманих як якісними, так і кількісними методами. Він добре сумісний також із методами теорії ігор, розроблених відповідно до аналізу конкретних ситуацій. Одне з головних завдань методу сценарію – виявити вирішальні чинники, від яких залежатиме розвиток подій за певним сценарієм. Розробивши варіанти своєї стратегії та тактики відповідно до сценаріїв і виконуючи моніторинг вирішальних факторів, розвідка розширює свої можливості швидкого реагування на різкі зміни зовнішнього середовища [9]. Своєрідною модифікацією цього методу є метод зворотного прогнозування. У межах цього методу на першому етапі формують різноманітні варіанти майбутнього, позитивного для замовника, урахувавши стратегічні цілі, переваги й інші релевантні чинники. Потім для кожного варіанта розробляють імовірні сценарії, спрямовані від майбутнього до теперішнього, тобто спочатку визначають завершальний крок, який приводить до бажаного майбутнього. Для кінцевого аналізу залишаються тільки ті сценарії, що не містять нереалістичних, малоімовірних кроків [1]. Основна перевага методу полягає у свободі від необґрунтованого перенесення колишнього досвіду на майбутнє. Під час прогнозу за аналогією передбачення ґрунтується на розвитку аналогічного об'єкта, що відомий. При цьому потрібний правильний вибір об'єктів порівняння. Дослідження явища, що прогнозується, доцільно розпочинати з оцінки його нинішнього стану [14]. Мета цього

підходу полягає у виявленні системи чинників, які суттєво впливають на розвиток явища, що аналізується. Використовуючи цей метод під час побудови первісних гіпотез про майбутні події, потрібно починати не з вивчення тенденцій, притаманних цьому явищу, а з розгляду подій, які спостерігали за аналогічних обставин. Окрім того, за аналог потрібно брати події, що відбулися нещодавно [1]. Цей прогнозний метод є дуже поширеним у країнознавчих дослідженнях, особливо зважаючи на те, що він є логіко-інтуїтивним. Проте прогноз за аналогією небезпечний тим, що він виглядає надійним у той час, як не завжди є таким. Прогноз за теорією ймовірності передбачає, що прийняття всіх важливих рішень пов'язане з імовірністю [9]. Прогноз на основі причинних зв'язків ґрунтується на вивченні причин, які зумовлюють явище, що вивчається. Це ті причини, що зумовлюють виникнення цього явища чи роблять його виникнення неможливим [1]. Цей метод може використовуватися для прогнозування таких одиничних явищ, як політичний переворот у державі, початок збройного конфлікту, відокремлення території та ін. Він зовсім не придатний для прогнозування розвитку тривалих нестабільних процесів, які піддаються впливу та змінюються (розвиток сектору економіки). Застосування цього методу вимагає знання багатьох чинників і широкого кола питань. Особливе значення при цьому можуть мати явища, що відбуваються в іншому регіоні. Як і інші методи прогнозування, метод причинних зв'язків передбачає вивчення чинників, які вказують на наближення певних явищ і подій.

Досить цікавим із наукових позицій є використання країнознавчих прогнозів на основі аналізу циклічного розвитку подій, оскільки циклічність притаманна багатьом природним і суспільним явищам. Якщо явище чи подія розвивається циклічно, то прогнози, які створювалися на основі припущення, що розвиток цього явища відбувається в одному напрямі протягом тривалого часу, і далі розвиватиметься таким самим чином [14]. Науковці вважають, що якщо просторові процеси та явища розвиваються циклічно, то прогнози, створені на основі припущення про їх майбутній стан в одному напрямі впродовж тривалого часу, є помилковими [5]. Потрібно пам'ятати, що припущення про циклічний розвиток якого-небудь явища можна зробити лише на підґрунті достовірних даних, які охоплюють значний період часу розвитку цього явища в минулому [1]. Отже, підсумкове рішення про застосування конкретних заходів для реалізації дій у вирішенні досліджуваної прогнозованої ситуації можливе тільки на основі врахування результатів прогнозування не менше ніж за два повні цикли.

У країнознавчому прогнозуванні широко використовуються різні моделі розвитку й динамічного стану досліджуваних просторових об'єктів і територіальних систем. Моделювання – це спосіб прогнозування, що передбачає конструювання моделі реального процесу чи явища, які можуть відбутись у майбутньому [15]. Процес моделювання включає попереднє вивчення просторового об'єкта (явища), виділення його характеристик (ознак) та закономірностей територіального розвитку, теоретичне й експериментальне конструювання просторової моделі, порівняння результатів моделювання з фактичними даними про територіальний об'єкт, коригування уточнення моделі цієї просторової структури [11].

На сьогодні в найрізноманітніших сферах людської діяльності розроблена значна кількість прогнозів, які можуть бути класифіковані на основі різноякісних чинників: залежно від цілей, завдань, об'єктів прогнозування, періоду упередження прогнозу й методів, що використовують для його розробки тощо [15]. Найбільш загальним критерієм класифікації всіх прогнозів є проблемно-цільовий критерій, що розмежовує прогнози з погляду мети, заради якої вони розробляються. За цим критерієм розрізняють два типи прогнозів: пошукові (інша назва – дослідні, трендові) та нормативні (програмні, цільові). Пошукове прогнозування – це визначення можливих станів об'єкта в майбутньому. При такому прогнозуванні здійснюється умовне продовження, перенесення в майбутнє наявних у минулому й теперішніх тенденцій розвитку об'єкта з припущенням, що протягом прогнозованого періоду не станеться ніяких подій, які б могли кардинально змінити прогнозовані тенденції [1].

Нормативне прогнозування – це визначення способів і строків досягнення можливих станів об'єкта, які відповідають вимогам, із допомогою яких можна досягти бажаного стану [5]. Таке прогнозування будується на основі заздалегідь заданих норм, стандартів, цілей тощо. Проте на практиці – обидва види вказаних варіантів прогнозів у чистому вигляді трапляються рідко. Зазвичай, вони застосовуються в комплексі. Схема прогнозування в такому випадку спочатку орієнтована на розвиток суб'єкта прогнозування, виходячи з відомих тенденцій (пошуковий прогноз) [14]. Якщо прогноз виявляється несприятливим, здійснюється пошук можливих способів, за допомогою яких удалось би подолати несприятливий розвиток ситуації в майбутньому [1]. Такі прогнози називаються

ще превентивними, тобто упереджувальними. При цьому, наприклад, ставиться мета зниження темпів зростання інфляції або її стабілізація на певному рівні розвитку економіки. Нормативні прогнози розробляються переважно для локальних країнознавчих об'єктів, наприклад, для передбачення розвитку виробничого процесу конкретного підприємства, коли вказуються точні строки та способи досягнення вказаної прогнозованої мети. До нормативного прогнозування належить і передбачувальна оцінка наслідків реформування різних галузей господарства держави, будь-яких управлінських рішень, що стосуються її економіки, соціального та культурно-політичного розвитку тощо. Такий вид прогнозування називається галузевим. Останнє досить часто використовують у країнознавчих дослідженнях. Наприклад, економічне прогнозування є обов'язковим для функціонування територіально-адміністративного розвитку будь-якої держави [4]. Методи економічного прогнозування – це сукупність способів і прийомів розробки прогнозів, які дають змогу на основі аналізу даних ретроспективного періоду, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, а також їх кількісних змін здійснити переконливі передбачення стосовно майбутнього розвитку економіки чи суспільства в цілому [7]. Для прогнозування використовують статистичну інформацію, яка описує процеси за минулі роки, та проводиться експертна оцінка тенденцій змін макроекономічних показників. Об'єктами прогнозування є економіка, її галузі, територіальні регіони, форми власності тощо. Для вибору методу прогнозування потрібно визначити мету й завдання прогнозу та період, на який він формується, урахувати специфіку об'єкта прогнозування, види, повноту й вірогідність вхідної інформації, а також низку інших факторів.

Існують також інші види галузевих прогнозів. Наприклад, за об'єктом дослідження розрізняють природознавчі, науково-технічні та суспільні (соціально-економічні) прогнози. Зі свого боку, природознавчі прогнози підрозділяються на такі види: метеорологічні (передбачення погоди, попередження небезпечних атмосферних явищ тощо); гідрологічні (морські хвилювання, паводки, тайфуни, шторми тощо); геологічні (можливість обвалів копалень, землетрусів, сходження лавин тощо); біологічні, включаючи фенологічні (сезонні спостереження й передбачення за природою) та сільськогосподарські (урахування несприятливих періодів розвитку – посухи, повені, захворюваність рослин і тварин, прогнозування врожайності тощо); медико-біологічні (переважно епідеміологічні та ін.); астрономічні або космологічні (спостереження й прогноз про стан і рух небесних тіл, радіаційні випромінювання, затемнення світил тощо); фізико-хімічні прогнози явищ мікросвіту; синергетичні прогнози тощо [12]. Науково-технічне прогнозування охоплює, з одного боку, оцінку станів і перспектив роботи механізмів, приладів, електронної апаратури, а з іншого – прогнозування розвитку науки, техніки, технології, підготовки наукових кадрів тощо [1].

Суспільні прогнози підрозділяються на різні види залежно від конкретної форми їх застосування. Найчастіше в країнознавчих дослідженнях застосовують такі прогнози: соціально-медичні (охорона здоров'я, фізкультура, спорт); соціально-екологічні (перспективи збереження рівноваги між станом природного середовища та життєдіяльністю людини); економічні (перспективи розвитку господарства й економічних відносин узагалі, різних форм господарювання та власності); юридичні, у тому числі кримінально-правові й кримінологічні (розвиток держави та законодавства, стан злочинності й інших правопорушень, загалом правових відносин); демографічні (зміни чисельності населення, статево-вікової структури населення, міграції); електоральні (передбачення результатів виборів, голосувань у державі) та інших політико-соціальних явищ тощо [5].

Прогнозування значно ускладнюється у зв'язку з кризовими станами економіки держав і складними політичними процесами, включаючи революції, перевороти, військові дії тощо. У такому випадку дослідникам досить важко передбачити особливості переходу соціально-економічних систем з одного якісного стану в інший, коли особливо загострюються всі суспільні відносини, що різко збільшує невизначеність подальшого розвитку системи [9]. У таких умовах система стає вразливою й будь-яке, навіть слабке її коливання, вплив випадкового фактора можуть стати вирішальними для її подальшого розвитку. Тому розробка достатньо надійних прогнозів навіть на найближчу перспективу в такі перехідні періоди виявляється надзвичайно складною [14]. Саме з цієї причини тепер широко використовують такий підхід до прогнозування, як розробка багатьох варіантів прогнозів – інваріантність, або поліваріантність. При цьому розробники прогнозу будують не один, а декілька (найчастіше – три) сценаріїв можливого розвитку ситуації, які умовно називають «песимістичний», «оптимістичний» і «найбільш імовірний», що відображає проміжні варіації двох перших прогнозів. Кожний із них ґрунтується на відповідних припущеннях про майбутні зміни в

політичній, економічній, демографічній та інших сферах життя суспільства з наступною оцінкою впливу цих змін на майбутнє [1].

Наявні різні наукові позиції щодо класифікації прогнозів із погляду періоду прогнозування, тобто часового інтервалу, на який вони розробляється. У науковій літературі трапляється різноманітна градація прогнозів за цим критерієм. Часто виділяють три види прогнозів: короткострокові, середньострокові та довгострокові [9]. Деякі науковці пропонують більш детальну градацію, додаючи до вказаних видів ще оперативні й наддовгострокові прогнози [12]. В основі визначення періоду упередження лежить загальний методологічний принцип: прогноз можливий лише в часових межах, у яких кількісні зміни не виходять за межі такої якості, тобто поки діють характерні для цієї якості закони.

Існує наукова позиція більш спрощеної класифікації прогнозів за часовою ознакою, проте деталізована: оперативний (поточний) – до місяця; короткостроковий – до року; середньостроковий, або перспективний – до п'яти років; довгостроковий – 15–20 років; віддалений або стратегічний – 50 років і більше [3]. Для впровадження соціально-економічних прогнозів у країнознавчих дослідженнях згідно з характером і темпами розвитку соціально-просторових явищ, які прогнозуються, доцільно прийняти трохи відмінний хронологічний вид прогнозів за такими часовими межами: короткостроковий прогноз (до року); середньостроковий прогноз (від одного до п'яти років); довгостроковий прогноз (від п'яти до 15 років) [9]. Отже, у процесі проведення країнознавчих досліджень здійснюють короткострокові, середньострокові та довгострокові прогнози. Для країнознавчої науки найбільшого значення мають середньострокові прогнози, тому що саме вони є найбільш точними та дають можливість приймати рішення, спрямовані на зміну розвитку подій у ймовірному напрямі. Довгострокові прогнози, хоча і є цінністю, залежать від подій, які важко передбачити й оцінити.

Із періодом упередження певною мірою пов'язаний і поділ прогнозів на якісні та кількісні. Перші розробляються у вигляді якісних оцінок розвитку об'єкта: загального опису тенденцій та очікуваного характеру змін, тобто ствердження про можливість або неможливість настання подій, що прогнозуються (наприклад, «можливе зростання злочинності», або «може настати стабілізація певних видів злочинів», або «можна очікувати зниження темпів зростання аварійності» тощо) [1]. Кількісні прогнози являють собою числові значення прогнозованих показників (наприклад чисельність населення конкретної країни) або кількісні оцінки достовірності досягнення цих значень. На практиці, зазвичай, прогнозуються одночасно – якісні й кількісні характеристики об'єкта. Співвідношення цих сторін у прогнозі залежить від специфіки функціонування країнознавчого об'єкта прогнозу, цілей прогнозування, періоду упередження тощо [5]. Наприклад, із погляду останнього критерію достатньо поширеною є така структура прогнозованої інформації: оперативні прогнози є кількісними, короткострокові – переважно кількісними, середньострокові – кількісно-якісними, а довгострокові – здебільшого якісними. Крім того, оскільки в перехідні періоди точність і вірогідність прогнозів, насамперед кількісних, різко знижується, у такі періоди підвищується роль якісних прогнозів [1].

Отже, країнознавчий прогноз ґрунтується на висновках, зроблених у результаті попереднього аналізу інформації, та містить висновок про майбутній розвиток просторової ситуації, явища чи події. Процес країнознавчого прогнозування починається з вивчення всієї доступної інформації, оскільки всі подальші наукові кроки дослідження залежатимуть від правильного врахування всіх вагомих чинників формування сучасного стану досліджуваного країнознавчого об'єкта. На ці оцінки впливають також відомості про минуле процесу та явища, що вивчається. Головною умовою точного й обґрунтованого прогнозування є наявність необхідної статистичної та фактографічної інформації, що описує досліджуваний країнознавчий об'єкт.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, під країнознавчим прогнозом розуміють висновок про майбутній стан просторових процесів та явищ, що ґрунтується на знанні закономірностей територіального розвитку, а також його тенденції, минуле й сучасні особливості досліджуваного хроно-хорологічного об'єкта. Прогнозування дає можливість відслідкувати динаміку розвитку територіальних об'єктів, а також виробити правильну стратегію прийняття управлінських рішень щодо раціоналізації та вдосконалення функціональної й територіальної структур господарства території. Завдяки прогнозним методам, країнознавчі дослідження можуть впливати на прийняття конкретних управлінських рішень, що потребує подальшої наукової уваги.

Джерела та література

1. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність : навч. посіб. / В. М. Варенко. – Київ : Університет «Україна», 2013. – 416 с.
2. Гондюл В. П. Методологічні засади аналізу та прогнозування міжнародних відносин і міжнародних політичних конфліктів на зламі тисячоліть / В. Гондюл // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – Вип. 27 (ч. 1). – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 2001. – С. 3–28.
3. Гондюл В. П. Математичне моделювання та прогнозування політичних конфліктів у Європі : конспект лекцій з дисципліни / В. П. Гондюл, Н. П. Литвиненко, П. П. Майстренко, Н. Б. Мельничук. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 1998. – 106 с.
4. Масляк П. О. Країнознавство : підручник / П. О. Масляк. – Київ : Знання, 2008. – 292 с.
5. Матвієнко В. Я. Прогностика. Прогнозування соціальних та економічних процесів. Теорія. Методика. Практика / В. Я. Матвієнко. – Київ : Укр. пропілеї, 2000. – 484 с.
6. Машбиц Я. Г. Комплексное страноведение / Я. Г. Машбиц. – Москва ; Смоленск : Изд-во СГУ, 1998. – 264 с.
7. Мироненко Н. С. Страноведение: теория и методы : учеб. пособие для вузов / Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 268 с.
8. Моделирование геосистем // Вопросы географии. – М. : Мысль. – 1986. – Вып. 127. – 215 с.
9. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование : учеб. для студ. вузов / А. С. Панарин. – М. : Алгоритм, 2000. – 352 с.
10. Патійчук В. О. Комплексний підхід як основа країнознавчих досліджень / В. О. Патійчук // Теоретичні та прикладні проблеми країнознавства : матеріали Першої Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Рівне, 24–25 квіт. 2002.). – Рівне : РІС КСУ, 2002. – С. 17–19.
11. Патійчук В. О. Особливості використання методів моделювання в країнознавстві / В. О. Патійчук, А. А. Саванюк // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали III міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 15–16 груд. 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 20–27.
12. Хаггет П. География: синтез современных знаний / П. Хаггет. – М. : Прогресс, 1979. – 684 с.
13. Чорли Дж. Модели в географии / Дж. Р. Чорли, П. Хаггет. – М. : Прогресс, 1971. – 384 с.
14. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. – М. : Наука, 1999. – 448 с.
15. Patiichuk V. Specifics of use of methods of modeling in country studies researches / V. Patiichuk, A. Savanyk // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Серія : Географічні науки. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – № 15 (316). – С. 7–13.

Патійчук Віктор. Особенности использования методов прогнозирования в страноведческом анализе. Рассмотрены особенности использования методов прогнозирования в современных страноведческих исследованиях. Определены основные функции и задачи прогнозирования развития страноведческих объектов и явлений. Раскрыты главные направления использования прогнозных методов в проведении страноведческого анализа. Исследована специфика использования методов прогнозирования в различных направлениях страноведческих исследований. Показаны основные недостатки использования методов прогнозирования в проведении современных страноведческих исследований и указано на необходимость совершенствования методологии системы применения прогнозных методов в страноведческой науке.

Ключевые слова: прогнозирование, методы страноведческих исследований, страноведческий анализ, страноведческие исследования, страноведческие прогнозы, прогнозирование.

Patiychuk Viktor. The use of Forecasting Methods in Country Studies Analysis. The use of forecasting methods in modern country studies research is considered. The main functions and tasks of forecasting of country studies objects and phenomena's development are determined. The main directions of forecasting methods usage in the conducting of country studies analysis are revealed. The specific of use of forecasting methods in different country studies investigations is examined. The basic disadvantages of forecasting methods in performing the modern country studies research and a necessity of improving the methodology of forecasting methods use in country studies are indicated.

Key words: forecasting, methods of country studies research, country studies analysis, country studies forecasts, estimation.

Стаття надійшла до редколегії
05.05.2016 р.